

СЕКЦІЯ 10 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ

ПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР ПОСАДОВИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ

POLITICAL CHOICE OF PUBLIC AUTHORITY OFFICIALS IN UKRAINE: POLITICAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS

Статтю присвячено визначенню політико-психологічних чинників політичного вибору посадових осіб публічної влади в Україні. Публічна влада (органи державної влади та місцевого самоврядування), яка частина правлячого класу здійснює безпосереднє адміністрування різними сферами суспільного життя, впливаючи на політичний процес у власних інтересах. Водночас, більша частина посадових осіб не проходить процедуру електоральної легітимації, вони обирають (як і всі громадяни), але не завжди мають бути обраними. Політичний вибір є складним, багатовимірним процесом, який привертає постійну увагу публіки та науковців, масмедіа та експертів. В умовах демократії політичний вибір складається із усвідомлення індивідом свого становища як ситуації вибору та відповідальності за нього, визначення проблеми, яка потребує вирішення шляхом вибору та альтернативних варіантів дій, нарешті – здійснення рішучих кроків щодо реалізації вибору. В основі дослідження політичного вибору знаходиться принцип методологічного індивідуалізму. Відповідно до теорії вибору, визначено дихотомії політичного вибору посадових осіб публічної влади. До них віднесено дихотомії «політика – адміністрація» (яку було вирішено у концепції «компліментарності політики та адміністрації»), «автоматизована дія v. реакція на екстремальну ситуацію», «життєвий вибір v. політичний вибір», «електоральний вибір v. позиція щодо соціально-політичної реальності». Обґрунтовано, що задля започаткування чи продовження успішної кар'єри посадові особи публічної влади повинні мати чітку політичну чи навіть партійну ідентифікацію. Відбувається політизація бюрократії. Аргументовано, що аналіз політичного вибору посадових осіб публічної влади має обов'язково враховувати мотивації, наміри, інтереси окремих індивідів. Але також необхідно враховувати їх групову ідентифікацію. Відзначено, що одним із факторів політичного вибору посадових осіб публічної влади є комунікативні технології, серед яких провідна роль належить медіа-скандалам. Політичний вибір бюрократії призводить до змін умов та правил електорального вибору громадян (зміни умов «гри» під час самої «гри»).
Ключові слова: публічна влада, політичний вибір, психологія вибору, електоральний вибір, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, децентралізація

влади, політико-психологічні параметри, посадові особи, медіа-скандали, демократія.

The article is devoted to the definition of political and psychological factors in the political choice of public power in Ukraine. Public power (bodies of state power and local self-government), as a part of the ruling class, directly administers various spheres of public life, influencing the political process in their own interests. At the same time, the majority of officials do not go through the procedure of electoral legitimation, they elect (like all citizens), but do not always have to be elected. Political choice is a complex, multidimensional process that attracts the constant attention of the public and scientists, mass media and experts. In the conditions of democracy, political choice consists of an individual awareness of their position as a situation of choice and responsibility for it, identification of a problem that needs to be solved through choice and alternative options for action, and finally, taking decisive steps to implement the choice. The basis of the study of political choice is the principle of methodological individualism. According to the theory of choice, the dichotomies of the political choice of public officials are defined. These include dichotomies politics – administration (which was resolved in the concept of complementarity of politics and administration), automated action v. reaction to an extreme situation lifechoice v. political choice, electoral choice v. position regarding socio-political reality. It is justified that in order to start or continue a successful career, public officials should have a clear political or even party identification. The bureaucracy is being politicized. It is argued that the analysis of the political choice of public officials must necessarily take into account the motivations, intentions, and interests of individuals. However, it is also necessary to take into account their group identification. It is noted that one of the factors in the political choice of public officials is communication technologies, among which media scandals play a leading role. The political choice of the bureaucracy leads to changes in the conditions and rules of the electoral choice of citizens (changes in the conditions of the game during the game itself).

Key words: public power, political choice, psychology of choice, electoral choice, body of state power, body of local self-government, decentralization of power, political and psychological parameters, officials, media scandals, democracy.

УДК 321.1:159.98(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.53.36>

Д. В. Яковлев

д. політ. н., професор,
декан факультету психології, політології та соціології
Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0003-2828-4669

Вступ із розкриттям актуальності проблеми дослідження. Політичний вибір посадових осіб публічної влади представляє осо-

бливий дослідницький інтерес з-поміж інших суспільних груп (класів) через низку факторів. Передусім, бюрократичний клас, безумовно,

відноситься до правлячого класу. У руках бюрократії – найпотужніші (державні!) важелі впливу на суспільство. Як зазначає Г. Касьянов «Створена у 1991-му держава є доволі міцною... Це держава бюрократії і фінансово-промислової олігархії. Інтереси цих класів держава і захищає, хоча й існує за рахунок податків від інших. Часто запитують, хто виграв від проголошення незалежності у 1991 році. Логічно припустити, що в нинішній державі на першому місці цього рейтингу опиняється вища бюрократія» [2]. Також бюрократія є класом, для якого процедура електоральної легітимзації не є обов'язковою, на відміну від членів парламенту чи місцевих рад. Бюрократія, як організована ієрархічна група обирає, але не завжди має бути обраною. Політичний вибір є складним, багатовимірним процесом, який привертає постійну увагу публіки та науковців, масмедіа та експертів. В умовах демократії політичний вибір стає одним із визначальних факторів формування публічної влади, вироблення та реалізації публічної політики. Він складається із усвідомлення індивідом свого становища як ситуації вибору, визначення проблеми, яка потребує вирішення шляхом вибору та альтернативних варіантів дій, нарешті – здійснення рішучих кроків щодо реалізації вибору. В. Духневич відзначає, що «З точки зору політичної психології, про вибір індивіда в певній проблемній ситуації (якими, зокрема, є вибори) варто говорити тоді, коли він зобов'язаний використовувати об'єктивно існуючі обставини (зробити вибір), прийняти рішення, взяти відповідальність» [3, с. 70].

Політичний вибір, завдяки загальному виборчому праву (обирати і бути обраними) стосується усіх громадян та здійснюється як на рівні формування органів державної влади (загальнонаціональні вибори) так і на рівні місцевого самоврядування. Електоральний вибір є складовою політичного вибору, його відображенням на дільниці для голосування.

Електоральний вибір є різновидом політичного: «Електоральний вибір – це дія виборця, якою він делегує владні повноваження одному із кандидатів на виборну посаду. Таке обрання депутата, політичного лідера або партії є різновидом політичного вибору і найважливішою складовою електоральної поведінки, а водночас і основним об'єктом уваги політтехнологів» [1, с. 59].

В основі дослідження політичного вибору знаходиться принцип методологічного індивідуалізму. У Великій українській енциклопедії він визначається як «...принцип, згідно з яким суспільство розглядається як сума індивідів, а вивчення соціальних явищ, процесів зводиться до вивчення поведінки окремих індивідів» [5].

Один із представників методологічного індивідуалізму Дж. Уоткінс, продовжуючи тра-

дицію аналітичної філософії науки К. Поппера вважає, що «...кожний методологічний підхід у межах соціально-гуманітарної науки містить у собі дві ключові підстави: домінування особистісних преференцій над суспільними (індивідуалізм) або, навпаки, переважання апіорі закладених суспільних ідеалів над інтересами та поглядами особистості (холізм). Антагоністичне протистояння індивідуалізму та холізму... з'явилося у філософії ще задовго до ХХ століття і бере свій початок у практичному соціальному житті [11, с. 34–35].

У міждисциплінарному науковому дискурсі політичний вибір визначається як феномен, який має яскраво виражені соціальні, економічні, політичні, ідеологічні, психологічні складові. Натомість, політичному вибору посадових осіб публічної влади (як органів державної влади так і представників місцевого самоврядування) приділяється недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Згідно веберіанської традиції раціональна бюрократія є безособовим професійним апаратом управління, який відокремлюється від політиків та не залежить від електорального вибору. Дихотомія «політика – адміністрація» (тобто розмежування бюрократії та політиків, яке запропонував В. Вілсон) пройшла тривалий шлях у теоретичному та практичному вимірах. Її було «знято» у концепції «компліментарності політики та адміністрації» [16, с. 165]. В Україні продовжуються пошуки оптимального конституційного та інституційного дизайну задля впровадження ефективної моделі компліментарності політичної та адміністративної складової в урядованні. Це означає, що задля започаткування чи продовження успішної кар'єри посадові особи публічної влади повинні мати чітку політичну чи то пак навіть партійну ідентифікацію. Відбувається політизація бюрократії, що має негативні наслідки. Т. Паєнко та В. Федосов, констатуючи «...швидкий процес політизації бюрократії, зрощування влади в особі бюрократії з бізнесом, і як результат – посилення корупції» [9, с. 3], наголошують на неприпустимості поєднання влади у формі бюрократії з бізнесом та політикою. Вони зазначають: «Українські реалії свідчать про те, що бюрократію об'єднує як мета максимізації дотримання власних інтересів, так і тісної «співпраці» у цьому напрямі політичної влади та великого бізнесу. Ця співпраця створила гібридне утворення, в якому дотримання інтересів великого бізнесу забезпечується політичною підтримкою та бюрократичним сприянням, і, навпаки, – отримання місця у політичній партії або верхніх ешелонах бюрократії забезпечується за підтримки великого бізнесу... В тріаді «політика – бюрократія – великий бізнес» відбувається формування

політичної ренти, на основі якої за допомогою адміністративного ресурсу знищується економічна конкуренція та за рахунок суспільства отримується економічна рента» [9, с. 7].

Дослідження політичного вибору посадових осіб публічної влади передбачає визначення дихотомій їх вибору та окреслення за їх допомогою політико-психологічних особливостей цієї соціальної групи. По-перше, це згадана вже дихотомія «політика v. адміністрація». По-друге, слід відзначити дихотомію вибору посадових осіб публічної влади «автоматизована дія v. реакція на екстремальну ситуацію». Для представників публічної влади виборчий процес завше не є екстремальною ситуацією (як виключення можна назвати президентські вибори 2004 року). На відміну від інших громадян, посадові особи приймають безпосередню участь у конструюванні електорального процесу, визначенні його правил та подальшому адмініструванні. По-третє, дихотомія «життєвий вибір v. політичний вибір». Для представників публічної влади політичний вибір справді є частиною життєвого вибору, він з повним правом може бути названий психологічним вибором особистості. Адже, на відміну від представників інших соціальних груп, політичний вибір бюрократії напряму пов'язаний із успішною життєвою траєкторією. Водночас, констатуємо, що посадові особи публічної влади мають найвищий рівень психологічної готовності до виборів. Це напряму пов'язано із виокремленням третьої дихотомії. По-четверте, у понятті політичного вибору В. М. Духневич пропонує розрізняти дві складові: «1) вибір як акт прояву електоральної активності індивіда під час проведення виборів у державні органи влади; 2) вибір як позицію індивіда щодо соціально-політичної дійсності» [4, с. 154]. Він зазначає: «Про політичний вибір (як акт) варто говорити, коли має місце спеціально організована ситуація, якій індивід зобов'язаний використати об'єктивно існуючу ситуацію (зробити вибір), прийняти рішення і відповідальність за це рішення» [4, с. 154]. Для посадових осіб публічної влади політичний вибір – це їх позиція відносно соціально-політичної дійсності, яка проявляється не лише у день голосування.

Очевидно, що аналіз політичного вибору посадових осіб публічної влади має обов'язково враховувати мотивації, наміри, інтереси окремих індивідів. Але також необхідно враховувати їх групову ідентифікацію. Як організована група, бюрократія не має раціональних мотивів враховувати думку неорганізованих або гірше організованих суспільних груп [13]. Бюрократія є добре організованою групою, яка, отримуючи доступ до влади, економічних, інформаційних і політичних ресурсів впливу на усі сфери суспільного життя, згодом монополізує його.

А. Овдієнко, визначаючи, що в Україні кількість бюрократів перевищує 300 тисяч осіб (станом на 2018 рік) дає таку оцінку: «Теоретично, без бюрократів обійтися неможливо, вони необхідні для забезпечення функціонування держави та взаємодії її з громадянами... бюрократ – це представник держави, помічник, який обслуговує громадян. Утім, в українських реаліях бюрократ – це цар і бог, якого «кляті громадяни» постійно відволікають від важливих справ, на кшталт, чаювання чи пліток про колег. На жаль, вітчизняний бюрократ – це вже ціла каста, яка поколіннями сидить на своїх посадах, отримує мізерну зарплатню, але її при цьому все влаштовує. Адже не за зарплатню вони живуть» [8].

Взагалі, політичний вибір знаходиться у фокусі міждисциплінарних наукових досліджень, адже сам процес вибору та його результат визначають взаємодію в усіх соціальних просторах – від політики до культури, від економіки до освіти, від релігії до ідеології тощо. Зокрема, релігійний вибір київського князя у 988 році став впливовим фактором розвитку усїєї Східної Європи (наслідки його вибору є досить відчутними для сучасної України), а вибір вчителів («апостолів індоктринації» у авторитарних суспільствах) визначає не тільки стан та характеристики освітнього простору, а й здатність учнів до самореалізації за допомогою життєвого вибору. Щодо ролі системи освіти у політичному виборі, то «Індоктринація, як одна із характеристик авторитарної системи освіти та альтернатива критичному мисленню і рефлексивності... проявляється у двох вимірах. По-перше, оцінка історичних умов вибору та визначення впливу на політику того часу, в якому він був здійснений. По-друге, аналіз наслідків релігійного вибору для політики, суспільних відносин і держави, включно із його впливом на сучасність. Вибір потребує не лише «диктатора», який обирає, але й осмислення історичного контексту, причин і наслідків того чи іншого вибору в умовах історичного роздоріжжя, на якому перебуває суспільство» [6, с. 30]. Інститут освіти відіграє важливу роль у здійсненні політичного вибору посадовими особами публічної влади, адже виконує функції психологічного розвитку особистості. Підготовка посадових осіб органів публічної влади потребує системного підходу, вона має враховувати структуру особистості та спрямовуватись на підвищення рівня готовності до управлінської діяльності, ухвалення рішень, здійснення політичного вибору тощо. Як відзначає В. Міляєва: «Проблема якісної професійної підготовки державних службовців сьогодні є надзвичайно актуальною, оскільки у складних умовах подолання кризових процесів суспільство спрямовує свої зусилля на створення професійної державної служби, яка

б відповідала європейським нормам якості. Культурно-освітня інтеграція в галузі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців є важливим напрямом процесу входження України до Європи. Насамперед це передбачає забезпечення органів державної влади висококваліфікованими керівниками нового типу, здатними взяти на себе відповідальність і ефективно вирішувати загальнонаціональні проблеми» [7].

Відзначимо, що ситуація вибору є «відкритою системою», а результат вибору (політичного, релігійного, освітнього тощо) не є «очевидним». Наголосимо, що, наприклад, «Проблема релігійного вибору України – складна та суперечлива, вона є чи не основною складовою цивілізаційного поступу принаймні для декількох країн центральної та східної Європи. Релігійний вибір основних дійових осіб у точках політичної біфуркації, починаючи від Ольги та Володимира, Данила та Іпатія Потія не був очевидним, проте його вплив на історію та культуру, ідеологію та політику протягом століть став одним із визначальних» [6, с. 30]. Повною мірою наведені характеристики релігійного вибору відносяться і до політичного вибору.

В епоху модерну вибір у цілому та політичний вибір, зокрема, став рутинною справою. Якщо у традиційних суспільствах «аграрної хвилі» вибір був справою «богів і героїв», які кидали виклик існуючим нормам та наділялись здатністю діяти всупереч звичному укладу, то модернізація перетворила вибір на повсякденне явище. Вже доводилось наголошувати, що «Люди обирають власну лінію поведінки щодня, якщо не щохвилини. Відбувається «рутинізація» вибору, його технологізація, зведення з акту найвищої інтелектуальної та емоційної напруги до послідовності раціональних кроків: проблемна ситуація – формулювання альтернатив – вибір однієї з них – рішення. Відтепер це не героїчний акт, а частина повсякденного життя індивідів, груп та спільнот. Модернізація утворила світ у якому, здавалось, «Великий вибір» залишився в історії: споживач щодня обирає товари у супермаркеті, глядач обирає телевізійні канали, а бюрократ, хоч і робить щодня вкрай важливий вибір політики, але є антиподом політичних лідерів, які вели за собою європейські нації у минулому. З героїчного, драматичного або комедійного акту вибір перетворився на рутинну справу» [12, с. 130].

Р. Салелл пише про «тиранію вибору». Сучасний світ нав'язує ідеологію індивідуального вибору, яка є основою капіталістичного суспільства та, водночас, може стати на заваді суспільним змінам. Як наслідок, сама ситуація вибору викликає у індивідів негативні емоції, передусім – страх [17]. Водночас, досить

поширеним став феномен втечі від вибору. Е. Фром називає втечу від свободи передумовою тоталітаризму. Він пише: «Основним суб'єктом соціального процесу є індивід, його бажання і страхи, пристрасті й роздуми, схильність до добра чи зла... Свобода хоч і принесла людині незалежність і раціональність, але й зробила її ізольованою, а отже – стривоженою та безсилою. Ця ізоляція нестерпна, тож людина має кілька альтернатив: або втекти від тягаря свободи до нової залежності, нового підпорядкування або просуватися далі аж до повної реалізації позитивної свободи, заснованої на унікальності та індивідуальності кожного... розуміння причин тоталітарної втечі від свободи є передумовою будь-якої дії, спрямованої до перемоги над силами тоталітаризму» [10, с. 5–6].

Екзистенційний вибір, який трапляється у житті індивідів декілька разів протягом усього життя поступається місцем маркетинговому вибору. Останній характеризується раціональністю поведінки індивідів, яку вважають властивою і для політичного вибору. Маркетинговий вибір передбачає сегментацію простору вибору (визначення альтернатив), дослідження демографічних та психологічних характеристик індивідів, їх мотивації, якісну та кількісну оцінку ринкової «ніші» та відповідне позиціонування товару (у випадку електорального вибору йдеться про кандидата чи партію). Наразі ми є свідками та безпосередніми учасниками ще одного переходу – від індустріального до інформаційного суспільства. Основними чинниками політичного вибору стають не партійні ідентифікації чи ідеології, а комунікативні технології. Повною мірою це стосується електорального вибору в Україні: «У процесі парламентських виборів у 2019 році ідеологія не була визначальним фактором. Партія «Слуга народу», яка перемогла з великим відривом і отримала більшість голосів у парламенті, мало уваги приділяє ідеології... Навпаки, парламентські старожили, які мають відносно розгорнуту ідеологічну доктрину, отримали мінімальну електоральну підтримку. Це тривожний сигнал, який призведе до зниження уваги до ідеологій на наступних виборах» [15, с. 24–25].

Серед комунікативних технологій слід особливо відзначити таку резонансну технологію, як медіа-скандал. Саме медіа-скандали стають однією із важливих складових політико-психологічного виміру політичного вибору посадових осіб публічної влади. Медіа-скандали з'являються внаслідок медіатизації політики, їх спричиняють системні порушення з боку посадових осіб усталених суспільних уявлень щодо норм поведінки посадових осіб публічної влади. Роблячи важливу політичну інформацію масовою, медіа-скандали

презентують її у вигляді захоплюючої історії, викликаючи емоційне ставлення громадян. При цьому, слід наголосити, що медіа-скандали посилюють атомізацію суспільства, а консолідації можуть сприяти раціональні дебати у медіа. Наголосимо: «У сучасному політичному дискурсі не залишилось місця для такого, здавалось би, елементарного здобутку політики епохи модерна й маркеру демократії, як політичні дебати. І якщо справедливою вимогою для модернізації та демократизації України є раціональність у здійсненні політики, то в умовах інформатизації посилюється вага раціонального дискурсу. Адже дискурс медіа сьогодні формується розважальними ток-шоу на політичну тематику та обертається навколо медіа-скандалів. Дебати стали табу у вітчизняному медіадискурсі навіть під час електоральних змагань. Не кажучи вже про відсутність у політичному дискурсі раціональних дебатів щодо ролісу – проблем безпеки, економічної та соціальної політики, європейської інтеграції тощо. На жаль, в Україні застосування раціональної аргументації в дискурсивному просторі з метою переконання громадян поступилося місцем медіатизації політики» [13, с. 85].

Висновки з проведеного дослідження. Для посадових осіб публічної влади політичний вибір не обмежується електоральним виміром. Політичний вибір посадових осіб публічної влади не може бути зведеним до електорального вибору, натомість він обумовлений їх установками та орієнтаціями, які визначаються раціонально, виходячи із приватних інтересів представників бюрократії. Політичний вибір, політичне позиціонування та участь у створенні політичного дискурсу – це частина їх рутинної діяльності, як у сенсі публічної політики (ухвалення політичних рішень) так і боротьби за голоси виборців під час електорального процесу. Від індивідуального та колективного (групового) політичного вибору залежить їх кар'єрна траєкторія, успішність якої вимірюється посадами та місцем у бюрократичній ієрархії. Через ці та інші причини політичний вибір цієї групи відрізняється від вибору інших груп.

Громадська думка активно реагує на динамічний розвиток процесу політичного вибору громадян, а особливо – на ситуації електорального вибору, їх трансформації та вплив на українське суспільство. Через це досить часто посиленна увага масмедіа та експертів зосереджується саме на електоральному виборі різних груп та класів. Внаслідок цього залишається практично поза увагою політичний вибір посадових осіб публічної влади, як частина їх рутинної діяльності. Він має більш прихований характер, але за наслідками його можна порівняти з електоральним вибором громадян.

Адже, саме політичний вибір бюрократії призводить до утворення «партії влади», змін умов та правил електорального вибору громадян (зміни умов «гри» під час самої «гри»), «конституційних реверсів» тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вітюк Н. Соціально-психологічні особливості електорального вибору. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2019. Вип. 22. С. 59–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_filos_psihol_2019_22_11.
2. Георгій Касьянов: «Держава розколота на бюрократів і населення». *Історична правда*. 24 серпня. 2013. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/08/24/135086/>
3. Духневич В. Психологічна готовність до політичного вибору. *Соціальна психологія*. 2004. Випуск 2 (4). С. 70–76.
4. Духневич В.М. Проблема готовності до політичного вибору. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. 2005. Випуск 12(15). С. 151–161.
5. Індивідуалізм методологічний. *Велика українська енциклопедія: електронна версія*. URL: https://vue.gov.ua/індивідуалізм_методологічний
6. Кройтор А., Яковлев Д., Алексенцева-Тімченко К. «Апостоли» індоктринації: ідеологічні особливості репрезентації релігійного вибору у системі середньої освіти (на основі аналізу інтерв'ю експертів). *Ідеологія та політика*. 2019. № 2 (13). С. 29–46. URL: https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/12/____UKR.%201.7.%20Kroitro%20et%20al.%20%20FIN.pdf
7. Міляєва В. Р. Психологічні аспекти професійної підготовки державних службовців в інтегрованому освітньому середовищі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребам*. № 2010. № 7(9). С. 425–435. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/353>
8. Овдієнко А. Пекельна служба, або Подолати бюрократію легко. 24 канал. 18 грудня 2018. https://24tv.ua/ru/pekelna_sluzhba_abo__podolati_buurokratiyu_legko_n1317746
9. Паєнтко Т., Федосов В. Українська бюрократія: концептуальні засади і особливості функціонування. *Ринок цінних паперів України*. 2016. № 9-10. С. 3–16. URL: <http://securities.usmdu.org/?p=22&n=98&s=1031>
10. Фромм Е. Втеча від свободи / перекл. з англ. М.Яковлева. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 288 с.
11. Швец О. Методологічний індивідуалізм Джона Уоткінса і проблеми сучасного історіє писання. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2013. № 3(6), С. 33–38. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/234>
12. Яковлев Д. В. Вибір київського князя: спадок, випадок, доля? *Молодий вчений*. 2015. № 5(20). С. 129–134. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/5/154.pdf>
13. Яковлев Д. В. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. № 26. С. 82–87. URL: <https://hdl.handle.net/11300/16496>

14. Яковлев Д. В. Соціологія політичного вибору: контури теорії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 10. С. 194–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfs_2016_10_55.

15. Kroytor A. V., Yakovlev D. V. Post-election situation in Ukraine: changing faces or ideological transformations? *Contemporary issues of the world community and the role of social sciences in ensuring its development : collective*

monograph/A. V. Kroytor, D. V. Yakovlev, S. V. Kutsepal, O. M. Yeremenko, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. P. 1–29.

16. Uwizeyimana D. E. The politics-administration dichotomy: Was Woodrow Wilson misunderstood or misquoted. *Journal of US-China Public Administration*. 2013. № 10(2). P. 165–173.

17. Salecl R. *The tyranny of choice*. Profile Books, 2011. 184 p.